

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

SJUNDE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens åttonde allmänna möte, i Linköping den 18—20 augusti 1887	1.
GUSTAFSON, GABRIEL, En ny gånggrift i Bohuslän, undersökt och beskrifven. Med 4 fig.	23.
NORDIN, FREDRIK, Fornlemningar i Vestkinde socken på Gotland, på Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens bekostnad undersökta år 1885	33.
BRATE, ERIK, Runskriftens uppkomst och utveckling i Norden enligt senaste undersökningar	50.
BRATE, ERIK, En gotländsk dopfunt i en kyrka på Bornholm	62.
HILDEBRAND, HANS, Vreta kloster. (Efter ett föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens allmänna möte den 19 augusti 1887.) Med 1 fig.	68.
EICHHORN, C., Linköpings domkyrkas byggnadshistoria. Kort öfversigt. (Efter ett föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens allmänna möte i Linköping den 20 augusti 1887.) Med 5 fig.	75.

Linköpings domkyrkas byggnadshistoria.

Kort öfversigt af

C. Eichhorn.

(Efter ett föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens allmänna möte i Linköping den 20 augusti 1887.)

När man från kyrkogården nalkas Linköpings domkyrka, och, ännu mer, då man träder in i det väldiga templet, finner äfven den i byggnadskonsten oinvigde, att han har för sig ett verk af ovanligt storartade mått, af en sällspord rikedom och omvexling i enskildheter, att han beträder en minnesvård, icke af en enskild mans eller ett tidevarfs, utan af många slägtens, hela århundradens hängifna tro och uppoffrande arbete. Och äfven den som tillförene skådat mycket af nordisk medeltidskonst, måste förvånas vid det närmare studiet af kyrkans många egendomliga, ja, i norden ensamt stående företeelser och former, och för forskaren öppnar sig sålunda en verklig guldgruva. Det kan ej vara meningen att här pejla hela dennas djup; jag önskar blott påpeka byggnadens mest framträdande karaktersdrag och, så vidt möjligt, framlägga dessas samband med hvarandra, med den konsthistoriska utvecklingen samt med de kända data för kyrkans långvariga byggande¹.

Kastar man en blick på kyrkans plan (fig. 1), ser man genast att hon ej uppförts efter en bestämd sådan, utan företer en hel följd dylika, hvilka med stor fyndighet utvecklats, så att säga, ur hvarandra och gifva det hela detta organiska lif, detta sammanhang,

¹ Följande framställning grundar sig i främsta rummet på egen åskådning samt vidare på äldre och yngre biskopskrönikor för stiftet äfvensom på uppgifter och iakttagelser i ASP & DAHLMAN, Disputatio de templo cathedrali Lincopiensi. P. 1* (Ups. 1732), BRUNIUS, Konstanteckningar under en resa år 1849 (Lund 1851) och GÖDECKE, Anteckningar om Linköpings domkyrka, akad. afhandling (Linköping 1872). Om afbildningar se i det följande.

som just är hvad som vid alla de vexlande enskildheterna mest slår åskådaren med förvåning. Den vanliga gången af en större medeltida kyrkbyggnad var, att koret med utsprång och tvärskepp uppfördes först, medan långhuset med dess sidoskepp senare kommo i arbete. Vid Linköpings domkyrka visa sig emellertid koret och koromgången med kapellkransen genast såsom senare tillbyggnader, hvadan vi måste söka dess äldsta delar i långhuset, särskildt dess östra del. Der träffa vi också strax en egenhet. Fyra pelare närmast i vester från koret bilda sins emellan en kvadrat, men det näst derefter följande pelarparet står blott på hälften så stort afstånd från det åt öster som från det åt vester. Sjelfva formen och utsmyckningen af dessa sex pelare är också tyngre och enklare än vid de följande. De mot dessa pelare svarande yttermurarne öfverskjuta så väl korets som det öfriga långhusets med något öfver en meter; och partiet midt framför de fyra östligare pelarne genom-brytes så väl åt norr som åt söder af en portal. Men denna anordning, liksom åtskilliga omständigheter, till hvilka jag strax återkommer, tyder på att vi här hafva för oss lemningar af ett tvärskepp till en efter romanska mönster från Tyskland uppförd hvälfd pelarbasilika. De fyra pelarne bilda således den ursprungliga hufvudkvadraten i denna; det är därför det östligare paret saknar alla prydnadsdelar åt öster och å de från hvarandra vända sidorna, medan de båda andra hafva vackra bladverkskapitäl, pilastrar och baser. Det har nämligen från början bildat murhorn mellan tvärskeppets östra sidoväggar och det äldsta, nu bortbrutna koret, af hvars grundvalar de låga bröstvärnen kring nuvarande koret väl delvis äro lemningar. Den fullständiga bevisningen för detta förhållande är noggrant utförd af Gödecke (a. st. s. 12—14), till hvilken jag därför kan hänvisa.

Samtliga de nu i korthet omnämnda delarne tillhöra, såsom sades, den romanska stilen, dock ej dess tidigare, utan dess senare skeden. Särdeles betecknande för dessa, sådana de i nordvestra Tyskland gestaltade sig under och mot slutet af 1100-talet, äro de båda portalerna, af hvilka den sydöstra (afbildad i »Sveriges historia¹ 1, 431) med dess eleganta formgifning tillhör de vackraste

¹ Med detta citat menas den å Hj. Linnströms förlag i sex delar utgifna; i det följande utelemnas titeln, och blott del och sida anföras, då det är fråga om någon afbildning. Då detta arbete torde vara temligen

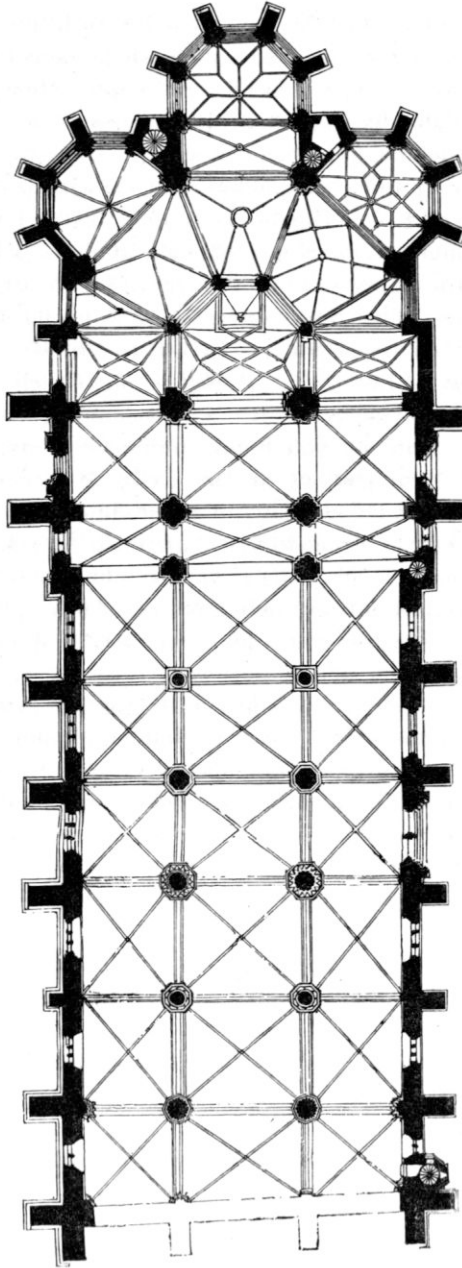

Fig. 1. Plan af Linköpings domkyrka.

från vår romanska tid. Äfven de nämnda pelarnes baser och kapital samt de tre kopplade fönstren öfver nu omtalade portal tyda på en gemensam och något så när samtidig tillkomst. Men nu uppstår frågan: när omtalas domkyrkan först i handlingarna, och låter deras utsaga förena sig med byggnadslemningarna?

Det äldsta spår vi finna af domkyrkans omtalande är den upplysningen, att biskop Kol i Linköping (omkr. 1170—1207) vid invigningen af S. Laurentii kyrka i nämnda stad fränkande denna funtafgift och tillade domkyrkan densamma, ett förordnande som sedermera stadfästes af tre hans efterträdare och omsider 1241 af erkebiskop Jarler med lydbiskopar. Och 1219 kröntes Johan Sverkersson till konung i Linköping, i erkebiskopens och flere andra biskopars närvaro, något som väl svårligen kunnat ske, om ej någon del af byggnaden, kor och tvärskepp åtminstone, varit i det närmaste fullbordad. Men just på detta skede, årtiondena närmast före och efter 1200, visa också de ofvan omtalade delarne af kyrkan; och det är således i det närmaste visst, att de utgöra lemningarna af den äldsta byggnaden. En gammal uppgift, ehuru den ej kan med urkunder bevisas, är ock, att biskop Gislo (omkr. 1115—58) grundlagt domkyrkobyggnaden, något som, på grund af hvad nyss anförts, synes ganska sannolikt.

Men det stora företaget var i alla fall långt ifrån fullbordadt, och det blef det heller aldrig efter den första planen. Sedan de ofvan omtalade tre pelarparen uppförts, har man tydligen öfvergifvit den romanska basilikans form, med tvärskepp, lägre sidoskepp och mellanpelare för dessas hvalf, och i stället beslutit sig för byggandet af en hallkyrka, med sidoskeppen ungefär lika breda och höga som midtskeppet, samt följaktligen med ett hvalfsystem af helt annan art än det först påtänkta. Äfven för denna stora förändring i byggnadsplan föreligger ett bevis i handlingarna. Påfven Gregorius IX uppmanade 1232 presterskapet i Linköpings stift att kraftigt understödja sin biskop Bengt, hvilken »de opere sumptuoso et nobili edificare inceperit ecclesiam lincopensem». Med detta uttryck kan blott förstås en om- och tillbyggnad af kyrkan; ty att från grunden uppföra en kyrkobyggnad hette under medeltiden »fundare» (grundlägga). Och med skäl kunde den nya planen kallas

allmänt tillgängligt, har man föredragit dessa citat framför ett aftryckande af samma stockar, hvilket endast onödigtvis skulle ökat afhandlingens vidd.

ett »kostbart och i ädel stil hållet verk», när man tager i skärskådande de många intressanta enskildheterna i långhuset och dess betydande mått. Också blef arbetet mycket långvarigt, ej minst på grund af dess dryga kostnader, hvilka föranledde förnyade uppmaningar till stiftets inbyggare samt meddelandet af rättighet till en viss del af tionden från detsamma för byggnadens fortsättande. En påfvebulla i detta syfte utfärdades 1245 af Innocentius IV, och tre år derefter ett bref af legaten Vilhelm af Sabina, i hvilket han bland annat säger att kyrkan, hvares byggnad för länge sedan börjat, ej kunde, i anseende till sin kostsamma prydighet, fullbordas utan stora arbeten och utgifter, enligt hvad han sjelf sett. Samtidigt utgaf biskop Lars ett bref med löfte om aflat för dem som bidrogo till samlandet af medel för byggandet. Och kort derefter (1251) egde konung Valdemars kröning rum i domkyrkan. Men likvisst var hon ingalunda färdig; ty 1288 befallde Magnus Ladulås, att hälften af all tionde i stiftet skulle utgå till domkyrko-byggnaden i ytterligare åtta år, liksom den utgjorts under åtta år förut, och 1321 förordnade Magnus Smek en lika byggnadshjelp för sex år, efter hvilkas förlopp konungen hoppades att domkyrkan skulle vara fullbordad. Under första årtiondena af fjortonde seklet förekomma jemväl åtskilliga testamentariska gåfvor till »fabrica ecclesie lincopensis»: så 1313, 1318 (af hertigarne Erik och Valdemar i fångenskapen), 1319, 1322 och ännu så sent som 1346, i konung Magnus' och drottning Blanchets testamente (jfr Sv. Diplomatarium under dessa år).

Den del af byggnaden som under detta sekellånga skede kom till stånd var långhuset med dess pelarpar, alltifrån de förut beskrifna romanska, med fönster, sydvestra portalen och vestfasaden, som numera döljes af tornbyggnaden. Hela detta betydande parti företer en mångfald af former och idéer, som visar att byggnaden tagit intryck af de olika stilriktningar hvilka gjorde sig gällande, särskildt i norra Tyskland och Westfalen, under 1200- och 1300-talen. Oafgjord måste jag här lemna den svårlösta frågan, huruvida äfven andra lands föresyn inverkat på särskilda bildningar, t. ex. blindgallerierna under fönstren. Pelarparen äro alla sins emellan olika, liksom de hvalf de uppbära. Der förekomma runda och åttkantiga pelare, de senare först enkla, sedan sirade med rundstafvar; och hvalfven, som redan i hufvudkvadraten förete en obetydlig spets i midten, blifva allt djerfvare och spetsigare, ju mer

man nalkas vesterut. Samma utvecklingsgång kan man märka å den långa rad af blindnischer (»blindgalleri»), som sträcker sig under långhusets fönster å båda sidor. De börja rundbågigt, sammantryckas här och hvar till spetsbågiga, blifva åter rundbågiga och sluta vesterut i prydliga spetsbågar af rent gotisk hållning (se fig. 2). Denna för Linköpings domkyrka egendomliga anordning måste

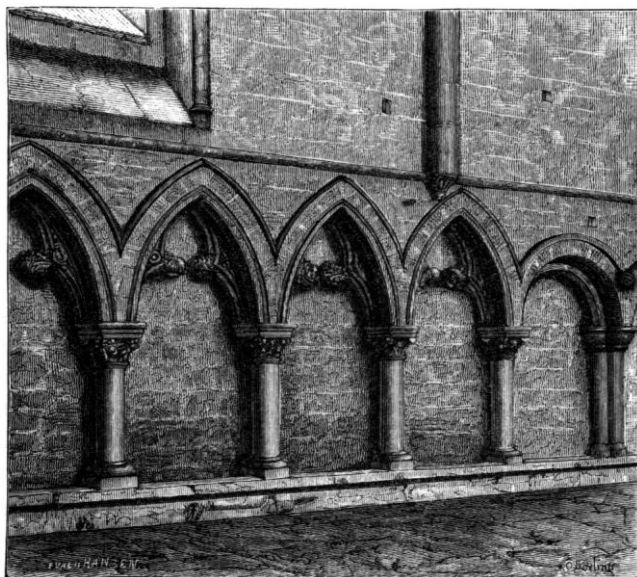

Fig. 2. Parti af gotiska blindnischer i norra sidoskeppet.

hafva ett hufvudsakligen konstruktivt ändamål, ty att med Brunius anse nischerna för sidoaltaren torde vara omöjligt. På utarbetandet af de yngsta nischerna är nedlagd mycken konstfärdighet, äfven i rent figuralt hänseende (fig. 3). De visa sig vara alster af samma konstnärer som utfört den sydvestra portalen med dess bildprydnader. För öfrigt äro äfven de rundbågiga nischerna ganska prydligt och stilfullt anordnade; de förete eljest åtskilliga afvikelser från hvarandra, såsom då flertalet af norra sidans har treskaftade kolonner med gemensamma baser och kapitäl, medan den södra sidans har enkla kolonner.

Sydvestra portalen (afbildad i Ny Illustr. Tidning 1870 samt 1, 432) är ett af den äldre gotikens mästerverk i Norden, numera lyckligt återställt till sin forna prakt.¹ Särskildt dörrens behagfulla midtpelare med bladkransarna, det prydliga gafvelröset med dess trebladiga fönsteröppning och de rika bildverken i dörrfältet äro beundransvärda alster af en ädel och måttfull gotik, som i det hela visar stor frändskap med den gotländska. Fönstren (prof 1, 432) förete samma omvexling i sin art som pelarna och blifva allt mer

Fig. 3. *Figurer i en gotisk blindnisch.*

gotiska mot vester. Jemväl förtjenar uppmärksammas den vackra taklisten på denna del af långhuset. Den utgöres af ett sirligt, genombrutet bladverk, som bildar en ihålig rundstaf, och leder, liksom portalen, utan tvifvel sina anor från de gotländska kyrkorna², hvadan det är antagligt, att äfven gotländske byggmästare deltagit i arbetet på domkyrkan. Som bekant, lydde Gotland i andligt hänseende under Linköpingsbiskoparne.

Vestra fasaden bör, som ofvan nämndes, hänföras till samma byggnadstid som det öfriga långhuset. Om dess utseende gifver

¹ Delar af de ursprungliga bildtaflorna finnas inmurade å yttersidan af korets bröstvärn. Brunii uppfattning af denna portal och hela den del af kyrkan den tillhör såsom sengotisk är ohållbar på konstvetenskapens nuvarande ståndpunkt.

² Om -dessas taklister se Sv. Fornminnesför. tidskrift, 2:dra bandet, sid. 131—145, förhandlingarna vid Visbymötet 1873.

afbildningen af kyrkan i Dahlbergs *Svecia* (kopierad i mindre skala af Silfverling i Dahlmans disputation och sedan 2, 203) någon föreställning. Den hade en större midtportal och två sidoportaler. Den förra var tudelad, med en helgonstod å midtpelaren och deröfver ett dörrfält med tre smärre bladformiga ornament, och öfver portalen sågs ett stort, antagligen rikt orneradt hjulfönster. De lägre och enkla sidoportalerna hade höga tudelade fönster med rosverk öfver sig. Vid takgafvelns början lopp ett litet galleri af treflikigt täckta bågnischer, och öfver detta syntes en list och tre större ljusöppningar för vinden. Öfverst på gafveln var en inmurad fördjupning i form af ett kors. Senare tillkomna sträfpelare stodo mellan portalerna och nådde upp till listen. Det hela var, så vidt den summariska bilden låter oss döma, ett arbete af samma byggnadsskola som uppfört öfriga vestliga delar, och tillhörde tvifvelsutan den tidigare svenska gotiken från förra hälften af 1300-talet. Då vederlagen i murmassan visade sig för svaga, och äfven de uppdragna sträfpelarne ej förmådde motverka hvalfvens starka tryckning, uppfördes Hårlemans tornbyggnad, som ohjelpigt vanstälde det hela, och hvars omgestaltning i gotisk stil, numera fullbordad, var en nödvändig fortsättning af sjelfva kyrkans restauration, om än tornets rifvande och vestfasadens ombyggnad varit den följdriktigaste åtgärden.

Under hela det långa skede af inemot 200 år, vi ofvan i korthet öfverblickat, hade domkyrkan bibehållit sitt ursprungliga kor, hvars plan, såsom ofvan sades, något så när sammanfaller med de nuvarande låga bröstningarna kring högkoret. Man fann emellertid, att detsamma, föga sammansatt och trångt som det var, ej längre lämpade sig för det praktfulla och rymliga långhuset, och beslöt omsider dess fullständiga ombyggande. Att under slutet af helge biskop Nils' och början af biskop Knut Bossons tid något större byggnadsföretag tillämnats eller förehafts, kan slutas deraf, att i handlingarna från Linköping 1380—90 flera gånger förekommer en Tydhekinus eller Tydeche, som kallas »magister fabrice ecclesie lyncopensis» (se Riksarkivets pergamentsbref 1351—1400, reg.). Och i samband med detta förhållande får man väl ställa uppgiften, att biskop Knut 1400 lagt grunden till de tre korkapellen. Men 1416 förstördes kyrkans tak alldeles af åskeld (*Diarium Vadst.*), hvarför denna del nu blef i främsta rummet föremål för åtgärder, och korbyggnaden fick hvila. Under de följande årtiondena fortfor

väl samma förhållande, ehuru om biskop Nicolaus Kenicius säges, att han fortsatt »korbyggnaden, så vidt tiden och lägenheten det kunde tillåta» (Rhyzelius). Först under hans andre efterträdare, den mäktige och byggnadslustne Henrik Tidemansson (1465—1500), blef arbetet med kraft företaget och fullbordadt. »Chronicon rhythmicum episcoporum Lincopensium» säger härom:

Ephther mestermen han til Kolne sende
 Ath koma the nya kora til ende,
 Som langliga hafde olycktade stondit,
 Oc inga goda framfert fongit,
 Med fñster, walbogar, och storan kost
 Hugas the stena i sni och frosth,
 I monga aar, för kirken blef licktadh,
 Ther sa ärliga war bedictadh.

Man kan sluta, att det storartade byggnadsarbetet företagits redan från början af biskopens styrelse, af den hos Rhyzelius (Episcop., 96) bevarade inskrift, som skall funnits inristad å östra korets södra sida: *Vi Henrik med Guds nådh biskop i Lyncypung, Guds rena heder byggs dith hus. Anno domini M.CD.LXX. III. Deo gratias*, och af hvilken Brunius trott sig finna spår. Talrika stenhuggaremärken, monogram och begynnelsebokstäfver träffas ock å korbyggnadens inre väggar samt å sköldar i koromgången. I en sådan ses ett monogram mellan *H.T.* och deröfver året 1498, något som visar, att biskopen låtit nämnda år inslå det omgifvande takhvalfvet. Man synes således ega full hemul för påståendet, att kyrkobyggnaden pågått nästan under hela sista tredjedelen af 1400-talet och knapt fullbordats förrän mot eller efter ingången af följande århundrade. Uttryckligen nämner krönikan »mesternen från Kolne» (Köln) såsom verkets upphofsmän, något som äfven bekräftas dels af hela dess hållning, tydande på nederrhensk sengotik, dels af den bekanta bildstenen (2, 392) å mellersta kapellets södra vägg, der mästern Gerlach från Köln namngifver sig som dess byggmästare och framställes knäböjande för kyrkans skyddshelgon, den helige Petrus.

Denna ståtliga och ljusa korbyggnad utgör en förträfflig afslutning på långhuset och visar sig alltigenom planlagd och utförd med full och klar enhet, samt är i rent tekniskt afseende ett mästerverk af hög rang. Efter det gamla korets nedbrytande har man först förlängt pelarraderna med ett par och derefter uppfört två förenande pelare, hvarigenom man fått ett nytt högkor, bildande tre

sidor af en åttkant (se 2, 390). Sidoskeppens förlängning utgör en koromgång, och från denna utgå radialt tre kapell, af hvilka hvart bildar fem sidor af en åttkant (2, 391). Alla detaljer af bågar och hvalf, af pelarnes profilering, fönsterbildning m. m. äro djerfva, följdriktiga och rika. I midtkapellet hafva murarna under fönstren ett fint gotiskt panelverk, och alla fönstren (prof 2, 497) hafva fiskblåseornament. Det yttre af koret stödes af smärta pilastrar med sadeltak, då alla öfriga sträpelare ha pulpettak. Ett par i sitt

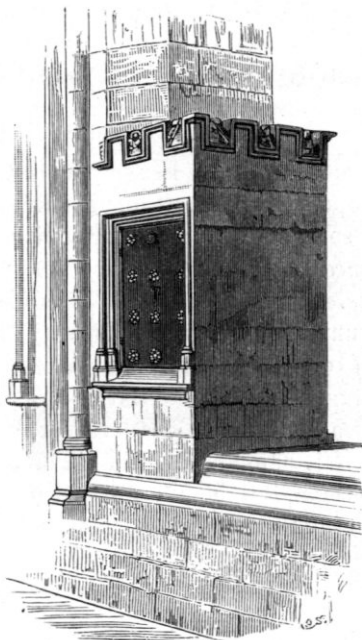

Fig. 4. *Det södra sakramentshuset.*

slag egendomliga, i Sverige temligen ensamma verk äro de båda sakramentshusen å två af korpelarne; i synnerhet det norra, med dess prydliga spiror och fiskblåsemönster (2, 494), vittnar om en liflig fantasi och utmärkt konstfärdighet. Äfven det södra (fig. 4, 5) kan anses såsom rätt fyndigt anordnad. För öfrigt skulle det föra oss för långt att i enskildheter genomgå den vackra korbyggnaden, i sitt slag ingalunda mindre märklig, åtminstone i Norden, än långhuset. Af enstaka konstminnen från medeltiden, hvilka tillhöra kyrkan, märkas för öfrigt den sirliga och ytterst väl bibe-

hållna dopfunten af brons (1, 479), antagligen från midten eller slutet af 1300-talet, samt helge biskop Nils' grafsten (2, 208) från tiden omkring 1400.

Hvad som vidgjorts vid domkyrkan efter början af 1500-talet är uteslutande bevarings- och återställelseåtgärder. Hon genomgick en eldsvåda 1546, som beröfvade henne koppartak och inredning, och afbrändes ytterligare 1567 af danskarne vid deras infall. Under konung Johan III erhöll byggnaden nytt tak, och nya bänkradar uppsattes 1596. Jag har redan omtalat Härlemans olyckliga tornbyggnad (1747—58), tillkommen af rent konstruktiva skäl, men i sig sjelf ytterligt ful och vanprydande. I vårt sekel

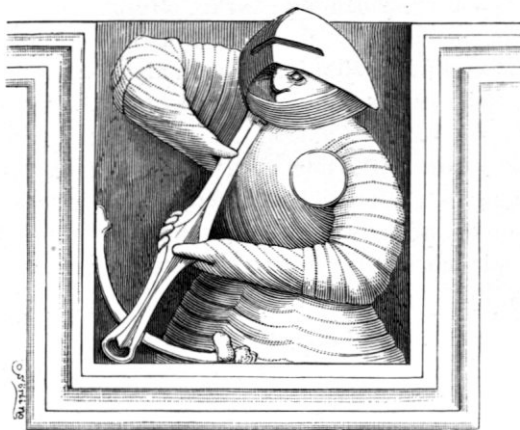

Fig. 5. Detalj från det södra sakramentshuset.

vidtogo restaurationsarbeten af mer omfattande art, hvilka dock till en början leddes mindre af konstsinne och stilkänedom än af praktiska hänsyn. Det vore onödigt att här närmare redogöra för dessa, då de, för så vidt de ändrat eller vanställt byggnadens yttre och inre, åter försvunnit. En fullständig plan till stilenlig och fullt betryggande återställelse utarbetades slutligen af Brunius, och sedan riksdagen 1847—48 beviljat medel, vidtog arbetet, till en början under hans ledning. Ytterligare behöfliga medel anslogos af flera riksdagar, och restaurationen fortskred, utförd af bröderne August och Johan Robert Nyström, samt afslöts hösten 1870. Den hade då kostat omkring 260,000 kronor, deraf 90,000 af kyrkans

egna tillgångar, och i allt väsentligt lyckats särdeles utmärkt (se Ny Illustr. Tidning 1870).

Emellertid fanns alltjemt den fula och stilvidriga tornbyggnaden kvar, dels på grund af bristande tillgångar för dess borttagande eller omgestaltande, dels emedan bibliotekslokalen behöfdes. Om-sider har äfven den fått vika, visserligen ej genom att försvinna, hvilket kunnat medföra oberäkneliga vådor och svåra kostnader, men genom en fullständig omgestaltning och påbyggnad, som enligt H. Zettervalls plan förvandlat den till ett förhus och kloektorn i enkel gotisk stil. I sig sjelft behagligt och af tilltalande finhet, är detta dock kanske något för lågt och spensligt för det väldiga långhuset, som samtidigt erhållit nytt resligare vattentak.

Så står nu Linköpings domkyrka, ett af Nordens herrligaste konstverk från medeltiden, å nyo i enkel och vördnadsbjudande storhet, ett vackert vittnesbörd för kommande släkten om vår egen tids aktning och kärlek för det ädlaste af hvad förfädren lemnat oss i arf, och ett efterdöme af sant konstnärlig och solid återställelse. Denna kyrka skall härigenom blifva en ständig maning att för framtiden fortgå på samma i bästa mening konserverande bana, der män och kvinnor af än så skiftande meningar kunna mötas i endrägtig vördnad och hängifvenhet för fosterlandets stora minnen.
